

K R I T I K A

Korai magyar történeti lexikon

A hazai középkorkutatás utóbbi évtizedének legnagyobb szabású alkotása látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában, mint megtudjuk, „a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium kezdeményezésére, anyagi és erkölcsi támogatásával”: a 800-tól 1387-ig terjedő magyar történelem eseményeinek, folyamatainak, fogalmainak, objektumainak és szereplőinek lexikona. A munkatársak száma 170, tekintélyes részük Szegedről, egy rész határaink túlsó oldaláról, és szívet melengetően sok köztük a fiatal. (A kötet azt mondja magáról, hogy Szegeden és Budapesten készült.) Van benne vagy 2000 szócikk és félszáz térkép, ill. vázlat, számos táblázat, terjedelme kis híján 100 ív. Utoljára éppen tíz évvel ezelőtt jelent meg e témakörben hasonló súlyú munka, a Magyarország történetének 1242-ig terjedő első két darabja.

Örömmel nyugtázhatom, hogy kötése szemet gyönyörködtető, a papír jó minőségű és fehér, a betűk olvashatók, a nyomás tiszta, a lapok szépen rendezettek, a tipográfia áttekinthető, az egész kötet gusztusos, kellemes fogású, igazi könyv. Jó kézbe venni. Nem kétséges, hogy az olvasónak kedve telik benne, az pedig, akit a szakmája vagy az érdeklődése hivatásánál fogva vagy dilettánsként akármilyen közelségbe vonz is a tárgyalat témához, többé nem nélkülözheti. A recenzens azonban tiszteletteljes zavarral mérgeti. Végül is sokkal többet nem mondhat, mint amennyit már eddig is elmondott. A mű önmagáért beszél, és önmagát dicséri. A pusztán tény, hogy van, eléggé nem hangoztatható érdem. Hiba meg hézag minden bizonynyal van benne bőven, hiszen hogyné lenne, de ezeket kimazsolázni egyfelől ízetlen, másfelől fársztó foglalatosságoknak látszik. Én például nem hiszem, hogy Keve az első ispánjának a nevét viselné, hiszen „ad salsum lapidem” állt, ott volt tehát a kő a maga fizikai valóságában. De hát Momus és Argus legyen az egy személyben, aki effélék után vadászik. Néminemű kisebbségi érzést kelt, hogy a kötetben ijesztő mennyiségű tudásanyag van. Nincs az a szakértő, az a polihistor, aki ne csak egy csekély töredékhez tudna hozzászólni. Be kell vallanom, a részletek pertraktálásától emellett az is visszatart, hogy a szerző(k) aláírása (követendő módon) minden cikk alatt ott olvasható, azt pedig megengedhetetlennek tartom, hogy a százhetven közül egyet-kettőt, de akár egy tucatot is így vagy úgy osztályozzák. Megpróbálom tehát az egészre vonatkozó benyomásaimat összefoglalni, természetesen a magam haszna szempontjából mérlegelve a mű súlypontjait.

Régóta nélkülözött szolgálatot tesznek azok a hosszabb, de szorosan összefogott, erősen a lényegre törekvő tanulmányok, amelyek egyes társadalomtörténeti kategóriákról (alávetett népesség, arisztokrácia, birtokjog, család, egyházi társadalom, falu, familiaritás, köznép, mezőváros, nemzetség, város) vagy egyes tevékenységi körökről, a mindennapi élet mozzanatairól (bronzművesség, címer, fegyverzet, hadművészet, időszámítás, irodalom, iskolázás, kereszténység, kézművesek, külkereskedelem, liturgia,

magyar viselet, mértékek, missziós püspökségek, művészet, ötvösség, régészeti hagyományok, település, templom, várostípusok, zene), a történeti kutatás módszereiről (történeti földrajz), fogós kérdésekről (dákó-román kontinuitás) adnak összefoglalást. (Csak a nagyobb terjedelműeket emelem ki, de a rövidebbek között is jócskán vannak mintaszerű értekezések.) E témakörökben a részint áttekinthetetlenül szerteburjánzó, részint megfoghatatlanul sovány irodalom eddig igencsak megnehezítette a be nem avatott érdeklődő tájékozódását, a terminusok értelmezését és pontos használatát. Jó lenne, ha e tekintetben a lexikon kézikönyvvé lépne elő, s a benne rögzített fogalomrendszer alkalmazása a jövőben mintegy kötelezővé válna. Ez számos félreértést és fölösleges vitát küszöbölhetne ki ezután.

Ugyancsak kényelmesen használhatók azok a nagyobb lélegzetű cikkek, amelyek a magyarsággal kapcsolatba került népek, népcsoportok, államalakulatok, a magyarság életében szerepet játszó szerzetesrendek történetéről adnak összefoglaló áttekintést. Ide kell sorolnom azokat a genealógiai táblázatokat is, amelyek a velünk kapcsolatba került uralkodóházak családfáját mutatják be (a francia, itáliai, nápolyi, szicíliai, angol, aragón királyok, a bizánci császárok, az ausztriai, bosnyák, bolgár, cseh, frank, horvát, keleti frank, lengyel, morva, német, oszmán, stájer, szerb uralkodók, a halicsi és a volhíni fejedelmek, a velencei dózsák, a havasalföldi, moldvai vajdák, a karintiai hercegek, a pápák, a konstantinápolyi pátriárkák, az Anjou-, az Árpád-, a Babenberg-, a Habsburg-, a Luxemburgi-, a Piast-, a Přemysl-, a Rurik-ház). Egnémelyiket nem lehetett könnyű összehozni.

És tovább: az archontológiai táblázatok. Az előszó ugyan szomorúan panaszolja az előmunkálatok hiányát, és vallomást tesz az ebből következő belső ellentmondásokról és hiányokról, ahhoz képest azonban, ami eddig állt a rendelkezésünkre, összehasonlíthatatlanul többet nyújt, és irdatlan fáradságtól, a bizonytalanság nyomasztó érzésétől menti meg a jövőbeli kutatót, aki vagy megtalálja itt, amit keres, vagy ha nem, hát legalább megnyugodhat abban, hogy amit ő nem tud, azt más sem tudja. A lehetőség szerint komplett és pontos jegyzéket találunk valamennyi egyházi és világi főméltóságról (érsekek és püspökök, alkancellár, erdélyi vajda, kancellár, nádor, országbíró, szlavón bán, tárnokmester, titkos kancellár).

Szólnom kell az említett ötvenegynéhány térképről és vázlatról, melyek egyrészt számos szempontból vizuális áttekintést adnak a szövegben érintett témákról, másrészt meglehetősen mennyiségben tartalmaznak szövegszerűen nehezen tárgyalható és apperceptálható ismereteket, összefüggéseket. Jelentős részük direkt a kötet számára készült, és – amennyire meg tudom ítélni – új vagy lényeges pontokon több, korrektebb a korábbiakhoz képest. Így egyes településekről (hogy csak az érdekesebbeket említsem: Brassó, Debrecen, Eger, Esztergom, Kolozsvár, Nagyszében, Pécs, Sopron, Székesfehérvár, Vác, Veszprém, Visegrád), a szomszédos tartományokról (Bosznia, Halics, Havasalföld, Szlavónia), az ország belső helyzetéről (úthálózat, egyház, királyi birtok, szerzetes- és lovagrendek, etnikumok, várak), illetve a mozgalmas, térben is zajló eseményekről (trónharok, tartományurak, tatárjárás). A nagy áttekintést két Magyarország-térkép segíti a kötéstabla belsején, egy elől a 11–13., egy hátul a 14. századi állapotokkal.

A kisebb terjedelmű szócikkek többsége az események színhelyét mutatja be, a tájegységeket (ezek között az újabb korban születettek is vannak, mint a Bácska és a Bánát), a jelentősebb településeket, városokat, várakat, más földrajzi objektumokat (folyó, tó, az Ecsedi-láp stb.). Hosszabb-rövidebb biográfiát találunk a komolyabb sze-

repet játszó személyekről, ismertetőt a nemzetségekről. Megkapjuk a korabeli vallási, közigazgatási, politikai, társadalmi, katonai, jogi élet nómenklatúráját, felbukkannak a földművelés, ipar, kereskedelem, a civilizáció, a mindennapok mozzanatai. (Egy cikk például a játékokról.) Mint jeleztem, körülbelül 2000 tárgyozó.

A szócikkek szerkezete a tartalom engedte keretek között többé-kevésbé egyöntetű. Legalább annyiban, hogy elől áll a szóban forgó fogalom magyar, aztán idegen (természetesen főleg latin) nyelvű változata a lehetséges magyarázattal, etimológiával, a szöveg után ott sorakoznak a tárgyra vonatkozó alapvető források kiadási adatai, valamint egy rövid, csak a legeslegfontosabb vagy legújabb feldolgozásokra koncentrááló bibliográfia (néhol kéziratban fekvő szakirodalom is). A tárgyalt kódexek, kéziratok lelőhelye többnyire meg van jelölve, de nem mindig.

A mai Magyarország határán kívül eső helységek nevét elég következetesen nyomban követi zárójelben a jelenben érvényes hivatalos megnevezés és az illetékes ország jele. Ez olykor segíti, tájékoztatja az olvasót, néha fölöslegességével zavarja, pláne, ha minduntalan előkerül, vagy ha nem közvetlenül földrajzi terminushoz kapcsolódik: „a kassai (Košice, Szl.) szücsök”, „az első pozsonyi (Bratislava, Szl.) céhlevelek”, „Tours-i (Franciao.) Gergely.”

A főszerkesztő előszava arról tudósít, hogy eredetileg egy még nagyobb igényű enciklopédia terve került szóba, mely a magyar föld és nép korai történetét kívánta felölelni, a teljes magyar őstörténetet, továbbá a Kárpát-medencének a hunoktól 895-ig, aztán a honfoglalástól 1387-ig (Zsigmond trónra léptéig) terjedő históriáját. Az ehhez készült anyag átszerkesztése és tetemes kiegészítése útján jött létre ez a kötet. Mert sajnos ez a program – mint mondja – ez idő szerint meghaladja a magyar tudományosság erejét. Hízélgó éppen ez sem volna, mégis azt hiszem, hogy nem annyira erőtlenségről lehet itt szó, mint inkább a szokott, az efféle – némi önzetlen lelkesedést is kívánó – vállalkozásoknál mindig tapasztalható illiberalitásról és fegyelmetlenségről, amelynek következtében a nagyobb volumenű, munkatársak regimentjét mozgósító kezdeményezések éveikig, évtizedekig, vagy az örökkévalóság határáig elhúzódnak, miközben a serényebbek munkája jócskán megavasodik, ha éppen szemétdombra nem jut. Ezúttal nem ez történt, mert kész csoda, és kétségkívül a szerkesztők heroikus erőfeszítéseinek köszönhető, hogy a százhetven szerzős mű tető alá került. Végül is nem akármilyen gárdát sikerült verbuválni. Hogy az előszó álszerénységgel nem vádolható szavait a magam részéről hitelesítem, megismétlem, hogy a névsorban olyan szerzőkkel találkozok az olvasó, „akik a kérdéskör legjobb magyar nyelvű ismerői közé tartoznak. Olyan tudósok, akik önálló véleménnyel, saját kutatási eredményekkel rendelkeznek a bemutatott témákat illetően”. Ámde ez a megállapítás csak ebben a kontextusban hitelesíthető, mert igaz az, hogy akik a kötetben közreműködtek, azok valamennyien a kérdéskör avatott ismerői, az viszont nem volna igaz, hogy a kérdéskör avatott ismerői valamennyien közreműködtek. Néhány jeles név feltűnően hiányzik. Az illetékesek nyilván tudják az okát.

Az enciklopédiából lexikonná karcsúsodott és teljesedett kötetben a műfajok kényszerházassága általában nem vált a szerkezet kárára, legalábbis a használót nem zavarja a tájékozódásban. A meglehetősen nagy számú és alaposan átgondolt rendszer szerint alkalmazott utaló megfelelő kapcsolatot teremt az összetartozó fogalmak között. (Kissé talán sok is: a szenteket a „Szent” szónál, Nagy Lajost az N betűnél nem szokás keresni, de ezt a túlzást nem az olvasó bánja, hanem a papír.) Itt-ott látszik némi zavar. III. Béla például amellet, hogy 2 hasábnyi életrajzot kapott, tíz sorban az

A betűnél is előkerül a Bizáncban kapott Alexios néven. A két szöveg jórészt, de nem egészen azonos adatokat tartalmaz; Bizáncban viselt dolgairól a hosszabb szöveg többet mond, ott nyert feleségét viszont csak a tíz soros cikk nevezi meg. Az olvasó bizonytalanul válik abban, hogy vajon nem kellene-e még néhány helyre rábukkannia ahhoz, hogy a szóban forgó személy teljes életrajzát megismerje. Az a furcsaság is előfordul, hogy külön szócikket kap a szerző és a műve (Gellért a G betűnél, Deliberatiója a D-nél, hasonlóképpen Andreas Hungarus és a Descriptio victoriae.) Az átlagos érdeklődőbe más oldalról is befészkelődhet némi bizonytalanság. Van olyan szerző, mű, fogalom, amelyet csak akkor talál meg, ha eleve ismeri a munkatársak álláspontját (P. mester, Kálti Márk). Ez különösen ott zavaró, ahol a korábbi irodalom a mi lexikonunk által nem helyeselt megállapításokat ültetett bele a köztudatba (János minorita, Bécsi képes krónika). A szépirodalmon nevelkedett kíváncsi a nevezetes cserhalmi ütközetről is hiába kérdezősködik, tudnia kellene, hogy a történészek Kerlésről beszélnek. Ezeknél nem ártott volna az utaló. Nem mondható magától értetődőnek, hogy egyes fogalmak a jelzőjüknel kerülnek be a betűrendbe („érett feudalizmus” az É-nél, „korai feudalizmus” a K-nál, Szent Korona, Merseburgi Thietmar).

A kötet tehát – a meghiúsult enciklopédiától eltérően – nagyjában a honfoglalással, illetve annak közvetlen előzményeivel veszi föl a história fonálát, ott, ahol az írott forrásokban viszonylag szilárd kapaszkodót talál. A korábbi időszakra vonatkozó tudnivalók egyik felét a „magyar őstörténet” című hosszabb, 7 hasáb terjedelmű, persze így is sommás tanulmány foglalja össze. A másik feléről, a Kárpát-medence régibb történetéről nem sok szó esik. A főszerkesztő ezt azzal indokolja, hogy a kezdő évszámul választott 800 körül éles cezúra húzódik a táj történetében, ami a korábbi idők összefoglaló áttekintését fölöslegessé tette. Ha ez állítás első fele igaz is (ámbár – mint mindig – ráterek – szerintem nem minden tekintetben igaz), nem okolja meg a másodikat, mert a kiindulásul szolgáló 800-as állapotok áttekintő rögzítésére ettől még szükség volna. Más kérdés, volt-e rá lehetőség.

Ilyenformán a Kárpát-medence hajdani lakói közül csak az avarok kerülnek elő, mégpedig gyakran, hosszan és szélesen. Valóban, a népvándorlás hazánk területén áthömpölygő hullámai közül ők hagyták itt a legtöbb nyomot, maradékaik alkalmasint találkoztak is őseinkkel. Nekik köszönhető, hogy ellenfelüknek, Nagy Károlynak viselt dolgairól egy teljes hasáb számol be (hajszára, mint Géza fejedelemről), mindössze annyi magyar vonatkozással, hogy „király” szavunk végső soron őreá emlékezik; magáról az avar háborúságról sem tudósít több sor, mint három. Az ő kedvéért aztán kisebbik fiáról, Jámbor Lajosról is találunk vagy tíz sort, amely a mi tárgyunkkal nem mutat érintkezést, sem a magyarokkal, sem az avarokkal. (Ezzel szemben az öregebb fiú, Pippin itáliai király, aki személyesen járt itt, és hadakozott az avarok ellen, önálló cikket nem kap, e minőségében másutt sem bukkan elő.) Ezen a réven jutnak több mint két hasábhöz a keleti frankok, akikről azonban csak annyit tudunk meg, hogy a nyelvük egyre inkább elkülönült a nyugati testvéreiktől, egyebekben nem róluk, hanem itt is Nagy Károlyról és utódairól hallunk, vagyis a Karolingokról, akikről egy szócikk külön is értekezik. Végeredményben az avarok jóvoltából Károly és a Karolingok tágasabb pódiumot kapnak, mint Árpád és az Árpádok. Persze, nem sajnálom a nyomdaköltséget az avaroktól, és egy lexikonnak nem kell felróni, ha többet ad, mint amennyit muszáj.

Azt sajnálom, hogy a hunok egyáltalán nem kapnak helyet. Ez a mű egészének koncepcióját tekintve indokolt lehet, mivel azonban a részleteket illetően hiányérzetet

keltő, úgy vélem, hogy a koncepciót ezen a ponton szelíditeni kellett volna. Tudniillik, egy nép történetéhez nemcsak a történeti tények tartoznak hozzá, hanem a történeti tényekről kialakult képzetek is. Márpedig a tárgyalt korszakban a magyarságnak a saját történelméről kialakult képzetek között ott éltek a hunok, akik ekképpen – tudomány ide, tudomány oda – bizony, hogy szerves részévé lettek a magyar történelemnek, következésképpen ennek a lexikonnak is. Ennek megfelelően lépten-nyomon fel is bukkannak, anélkül azonban, hogy kilétükről felvilágosítást kapnánk. Többek között egy hosszabb cikk foglalkozik a hun–magyar rokonság tézisével, ismertetve a régibb szakírók pozitív meg az újabbak zömmel negatív álláspontját, az azonban nem derül ki, hogy kikről van szó, és hogy ez a rokonság valójában fennáll-e, fennállhat-e vagy sem. Ennek következtében a szorosán fölvetett tárgyra vonatkozó konkrét megállapítások is a levegőben lógnak. Elvégre mit értsek – például – az alatt, hogy Attila szerepeltetése a magyar honfoglalás vagy az Árpádok legitimitációját szolgálta, ha nem tudom, hogy ki ez az Attila? (A honfoglalásról, az Árpádokról és a legitimitációról van cikk.) Egyszóval, a hunok nélkül foghíjasnak látom a középkori magyarság arculatát.

Az semmiképpen sem kifogásolható, hogy a címben írt „történeti” jelzőnek megfelelően a múlt jelenségei közül csak a kifejezetten történeti jellegűek kerülnek tárgyalásra, és az egyéb tudományágak – mint a régészet, a művészettörténet, a néprajz, a technikatörténet – csak adataikkal vannak jelen. Való igaz, hogy ez a kötet nem lehet művészettörténeti adattár, és az is, hogy a művészettörténet (meg a többi) eredményei a kellő helyen kellő tekintéllyel vannak jelen. Az a gyanúm azonban – és ezt már a fentiekkel is érzékeltetni szerettem volna –, hogy magát a történeti jelzőt is meglehetősen szűkkeblűen értelmezi. A történeti tudat a jelek szerint nem fér bele. Ez lehet az oka annak, hogy a korszak irodalmi alkotásainak tekintélyes részéről említés is alig esik, jóllehet, ezek más vonatkozásban evidenciaként idéztetnek. Imre herceg életrajza hivatkozik a saját legendájára (mire is hivatkoznék?), Gellért püspökére is, azt is megtudjuk, hogy a képzőművészeti alkotások némelyike az Imre-legendára támaszkodik. Maga az Imre-legendá azonban kimaradt, csakúgy, mint Margit, László és mások legendája. Az István-legendák közül egyről kapunk információt, Hartvik neve alatt, azzal a megállapítással, hogy ennek nincs forrásértéke. A két másik szerkesztmény – amelynek talán van forrásértéke – sehol sincs. Nincs Marcellus, nincs Planctus destructionis, Remete Szent Pál translatiója, és így tovább. Nincs szó a himnuszokról, amelyeknek történeti forrásértékük is van. Ha valamennyi író és írásmű hiányoznék, arra gondolnék, hogy elvszerűen várják a maguk sorát egy megjelenendő irodalomtörténeti lexikonban, egy sereg azonban bekerült ide (Kézai, Anonymus és számos más), még a csak távoli magyar vonatkozásokat felmutató Plano Carpini is (Ricardus viszont kimaradt). Az sem hihető, hogy a válogatás a történeti tartalom alapján esett meg, hiszen a Halotti beszéd meg az Ómagyar Mária-siralom és sok más jelen van, de még a Königsbergi töredék is.

A rokon tudományok közül szemmel láthatóan csak azok képviseltetik magukat, amelyek valami kézzelfoghatót tudnak produkálni, mint ahogy a címszavak között is van „eke”, de nincs „mise”. Az irodalom, a filozófia, a teológia egészen a perifériára sodródott, de még a historiográfia is. Ennek számos műfaja kiesik a látókörből: a kronológia és a kronográfia, a kozmográfia, az emlékirat, a genealógia, a királylista, a reláció, az ún. rövid krónika és sok más, mi több, maga a „történetírás” szó sem szerepel a betűrendben. Holott ennél lehetett volna az idetartozó fogalmakat is egységes rendszerbe foglalni – ahogy ezt a lexikon annyi más területen megteszi –, és elejét venni annak, hogy az egyes munkatársak a maguk helyén elnagyolt vagy pontatlan terminoló-

giával éljenek. Igaz, hogy a századok folyamán a műfaji meghatározások vesztettek me-revségükből, jelentésük nem egy ponton egybemosódott, az író már maga sem volt tisztában azzal, hogy milyen műfajt művel. De azért Rogerius emlékiratot írt akkor is, ha munkáját „carmen”-nek nevezte. A zavart növeli, hogy a szakkifejezés közszóként, a maga mindennapi jelentésében is használatos volt. A mi Anonymusunk kétségkívül a magyarok „gestá”-ját kívánta megírni, ugyanez a szó azonban a „Gesta Friderici” szó-kapcsolatban közönségesen „viselt dolgokat” jelent. (Nem vagyok biztos abban, hogy a 422. lapon említett „in Gestis Ungarorum”-ban valóban nagy G betűt kell írni, mintha egy mű címe volna.) Nem is beszélve a későbbi szakirodalom többnyire önkényesen osztogatott titulusról („ősgesta”). A lexikonnak alkalma lett volna rendet teremteni ebben is. Ehelyett itt a gesta egybemosódik a historiával meg a történeti monográfiával. A „vita” (életrajz) műfaja a 401. és a 733. lapon két különböző értelemben és összefüg-gésben fordul elő, egymásra nem is utalva. A gyakorlati alkalmazásban is akad pontatlanság. Mert igaz az, hogy a „krónika” a görög „khronos” származéka, ámde nem arra utal, hogy legfőbb jellegzetessége az időrendiség – mint olvassuk –, hanem arra, hogy alapvető feladata az idő felosztása és felmérése, a jámbor olvasó figyelmeztetése: el-közelgett a nap, melyen a történelem számára rendelt idők betelnek. A krónikában felsorakoztatott események csak a teremtés óta betelt idő mennyiségét jelző mutatók.

Persze, hogy a kötet nem lehet többek között irodalomtörténeti lexikon sem. Ámde a helyzet mégis úgy áll, hogy maga a történettudomány írásban létezik, adatainak nagyobbik fele írásban maradt meg, egy jó része az irodalomban, eredményei közül nem egy az irodalomtörténet műhelyében született. Ehhez képest feltűnő, hogy a gyak-rabban idézett művek vagy félezer címet tartalmazó jegyzékében alig akad irodalom-történeti tartalmú könyv, folyóirat. Az utóbbi tíz-húsz évfolyam ezekből is elkerülte a munkatársak figyelmét. Ezért található a Pécsi egyetemi beszédek a „pécsi egyetem” címszó alatt, azzal a megjegyzéssel, hogy kapcsolatuk bizonytalan. Holott a bizony-talanság már 1979-ben bizonyossággá vált: a beszédgyűjtemény 100 évvel öregebb az egyetemenél (ItK 1979. 1–14. lap). Példát idézhetnék többet is, de mint mondtam, nincs szándékomban hiba- vagy hiányjegyzéket fölvenni. A szerintem helytelen tendenciára szeretném felhívni a figyelmet.

Visszatérve az előszóra, a tárgyilagosságra való törekvést csak üdvözölni lehet. „Fontos célkitűzésünk volt, hogy minden egyes szócikkben az elérhető legteljesebb objektivitás érvényesüljön... A kutatók azt az utat választották, hogy a tények felsorakoztatása mellett az egymásnak ellentmondó vagy egymást nem fedő értékeléseket, megállapításokat is bemutatták.” E törekvés megvalósulásától a főszerkesztő azt reméli, hogy a könyv nemcsak a tények gyűjteménye lesz, hanem leltár is az egyes kérdések-ben megmutatókozó nézetkülönbségekről, állókép a középkor-kutatás ezredvégi állapo-táról. Mondhatom, hogy a munkatársak a magukévá tették ezt a célkitűzést. Az eltérő, sőt nemritkán ellentmondó vélemények között a legmesszebbmenő tárgyilagossággal tartják az egyensúlyt, a magukénak sem tulajdonítanak többet. Úgyhogy a kívülálló – aki a kérdés körül lezajlott és zajló, olykor meglehetősen tüzes vitákról nem tud – tényleg maga dönthet. Mintha a cikkíró fölülről nézné a tárgyat és önmagát is. Nem egy helyen az iránymutató bibliográfia is a szerzőével ellenkező álláspont felé tereli az olvasót. Vannak témák, amelyeknél ezt a példamutató önmérsékletet valóságos meg-könnnyebbüléssel fogadhatjuk. Az előszó pár sorral előbb más összefüggésben ezt mondta: „Egy percig sem tévesztettük szem elől, hogy a 10–14. század során a magyar-ság más népekkel együtt élt a Kárpát-medencében.” Nos, e tekintetben a helyzet nem

változott a 14. század óta. Ennek következtében a térség történetében bőven akadnak nézeteltérések nemcsak a kutatók, hanem a szereplők, az aktív és passzív résztvevők között is. Ezekben a tárgykörökben az objektivitás túl van az illem meg a tudósi etika határán, és átesik a politika területére. Megítélésem szerint – és bárcsak a közvéleményt képviselném! – a lexikon a szövegtől a térképig terjedő tárgyilagosságával is megfelel minden követelménynek, amivel nemcsak az önmaga elé állított normát teljesíti, hanem példát is mutat, és ezzel talán hozzájárul a higgadt vérmérsékletet igénylő tárgykörök számának csökkentéséhez.

Hasznos, használható, nélkülözhetetlen könyv, és az marad hosszú ideig. Maradandó értékkel ajándékozna meg a nemzetközi tudományosságot az, aki idegen nyelvről közzétételére vállalkoznék.

Kulcsár Péter

Szabó Árpád: Magyarország

IRODALOM ÉS FILOZÓFIA

Régebben nemigen volt szokás szabadon választhatni tankönyveket. Nemcsak a negyven évig „létező”-ben, előtte se. A Debreceni Református Kollégiumban például emberemlékezet (vagy legalábbis diákemlékezet) óta ugyanazokból a tankönyvekből tanulták, illetve tanították a retorikát, poétikát, lélektant, logikát, matematikát, fizikát; csak mintha a latin nyelvtant cserélték volna ki „modernebbre”, és a történelmet tanította Bödi bácsi (dr. Osváth Ödön) inkább a *Szigeti Veszedelem*ből, *A kuruc világ költészetéből* (Kardos Albert szerkesztésében) és *Mikes Leveleiből*; ez azonban jól beillett az ősi intézmény nyakas habitusába és hangulatába. Érthető volt hát a megörökönyödés, amikor Magyar tanár úr Lévy Ede vaskalapos matematikájának sokadik kiadása helyett Mattyasovszky Kasszián bencés tanár fejtörést kívánó (s megkövetelő!) új tankönyvét ajánlotta. De aki akarta, tanulhatta továbbra is a jó öreg protestáns Lévyből a „református” differenciálhányadost. (Mert megtanulni mindenkinek meg kellett; akkor még *kötelező* volt az iskolában a tanulás.) Mattyasovszky maradt a fejtörésre hajlamos kíváncsiaknak, és ez a választási szabadság tán még a „pápista” deriválnál is jobban bosszanthatta a református iskolaügy felkent őreit. De mit sem tehettek: akkor még csakugyan volt tanszabadság.

A választható tankönyvek mai paradicsomi (vagy inkább zsidvásári?) bőségében könnyű mosolyogni persze az öreg dogmatikus tanügyereken. Csak az a bökkenő, hogy ha a sok többé-kevésbé hasonló tankönyvi változat között felbukkan véletlenül valami merőben másféle, akkor azt vagy agyonhallgatják, vagy dühösen rácsap a szakma, sőt egyenesen az intellektuális élvonal, mint legutóbb Szabó Árpád és Ferge Gábor szép kicsi filozófiakönyvére (*Bevezetés a filozófiába*, 1993) a BUKSZ. Meglehet, Szabó Árpád és Ferge Gábor hasonló bünt követett el, mint hajdan a debreceni kollégiumban Magyar tanár úr? Választásra kínáltak kíváncsi diákoknak gondolkozást kívánó (és megkívánó!) kérdéseket a filozófiából?